

SOVIETINĖS LIETUVOS ARCHITEKTŪRINIO PALIKIMO ĮPAVELDINIMO SOCIOKULTŪRINĖS KONTRAVERSIJOS

Vaidas Petrulis

*Kauno technologijos universitetas, Architektūros ir statybos institutas,
Tunelio g. 60, 44405 Kaunas, Lietuva
El. paštas vaidas.petrulis@ktu.lt*

Įteikta 2011 12 01; priimta 2012 02 01

Santrauka. Pasauliniame kontekste XX a. antrosios pusės statybinis palikimas vis plačiau įtraukiamas į paveldosaugininkų akiratį. Tačiau procesas susiduria su įvairialypėmis tiek materialaus, tiek nematerialaus pobūdžio kliūtimis. Straipsnyje siekiama apžvelgti ir įvertinti šią problematiką Lietuvoje. Nuo nepriklausomybės atkūrimo prabėgus keliems dešimtmečiams, jau galime daryti išvadas, kad šalia įprastų XX a. architektūros įpaveldinimo problemų, postsovietiniame kontekste išryškėja ir kai kurie specifiniai aspektai: negatyvus visuomenės požiūris į šio palikimo materialiąją vertę bei asociacijos su okupacijos laikotarpiu. Tekste keliami prielaidai, kad kuo stipresni materialaus pobūdžio prieštaravimai, tuo aktyvesnė paveldo specialistų pozicija turi būti išreikšta nematerialiųjų aspektų – istorinių, kultūrinių, socialinių ir panašių verčių – atžvilgiu.

Reikšminiai žodžiai: sovietinė architektūra, palikimas, modernizacija, politika, vertė, įpaveldinimas.

Įvadas

Pasaulinėje praktikoje XX a. architektūrinio palikimo įpaveldinimas yra gana plačiai paplitęs reiškinys. Objektai įtraukiami ne tik į atskirų šalių paveldo sąrašus, bet ir į UNESCO formuojamą *World Heritage List*. XX a. paveldo tema vis plačiau atsispindi ir teoriniuose darbuose (Macdonald, Ostergren 2011). DOCOMOMO, ICOMOS, kitos tarptautinės modernizmo paveldą puoselėjančios organizacijos į šiuolaikinės paveldosaugos akiratį įtraukia ne tik ankstyvojo modernizmo pavyzdžius, bet ir po antrojo pasaulinio karo suformuotus objektus, į kuriuos siūloma žvelgti lygiai tai pat kaip ir į ankstesnių epochų palikimą. XX a. architektūros mokslinių tyrimų komitetas prie ICOMOS 2011 metais, po ilgų diskusijų ir daugiamečio įdirbio užbaigęs vieną iš svarbiausių tekstų, skirtą šio amžiaus kultūros paveldo klausimams – „Madrido dokumentą“, vienareikšmiškai teigia, kad „įpareigojimas išsaugoti XX amžiaus paveldą yra toks pats svarbus, kaip ir mūsų pareiga išsaugoti reikšmingą ankstesnių epochų paveldą“ (Approaches ... 2011). Tad XX a. architektūra palaipsniui tampa ne tik legaliu, bet

ir patraukliu pasaulinio kultūros paveldo objektu, o tarptautinėje teorijoje moderniojo paveldo ribas linktama netgi plėsti. Kaip teigia modernizmo tyrinėtoja Sandra Uskokovic: „turime kreipti dėmesį į kur kas platesnę modernios architektūros paveldo skalę, įraukiant ir tas vietas, kurios pasižymi asociatyvinėmis reikšmėmis, bylojančiomis apie modernizacijos procesą, modernumą ar modernizmą“ (Uskokovic 2007: 1).

Visgi tuo pat metu XX a. palikimo įpaveldinimo procesai laikytini ir viena sudėtingiausių bei kontraversiškesnių šiuolaikinės paveldosaugos sričių. Bandant formuoti paveldosauginę politiką šio palikimo atžvilgiu, tenka susidurti su daug specifinių probleminių aspektų: „moderniosios architektūros medžiagų atkūrimas, funkcijų, kurioms būtų galima pritaikyti originalius šių pastatų erdvinius sprendimus, atradimas, būdai, kaip sulaukti neprofesionalios publikos pripažinimo, ir pan.“ (Capeluto, Turull 2008: 41). Lietuviškame postsovietinės erdvės kontekste šie klausimai dar aštresni. Vertindami pirmosios Respublikos metais sukurtą modernizmo palikimą susiduriame tik

su bendrosiomis paveldosaugos problemomis, o prabilus apie sovietinės Lietuvos architektūrą, kaip itin svarbus veiksnys iškyla ir politinės istorijos faktas – okupacija. Turint galvoje, kad architektūros ir politikos sąsajos visuomet būna itin glaudžios, vienoks ar kitoks buvusios okupacijos atspindys architektūriniame palikime, o kartu ir šios sąveikos refleksija yra neišvengiama. Netgi galima teigti, kad bet koks šiandieninėje Lietuvoje aktyviai išsakomas požiūris į sovietiniais metais sukurtus objektus yra neišvengiama politizuotas. Kurdami santykį su paveldu kaip atminties vietomis, atrinkdami saugotinas vertybes, mes neišvengiama kuriame vienokias ar kitokias atminties ir (ar) užmaršties formas, kurios byloja apie mūsų požiūrį į to meto istoriją. Kaip taikliai yra pastebėję G. Ashworth ir jo kolegos: „paveldas gali būti susijęs tiek su praeities užmiršimu, tiek ir su išsaugojimu“ (Ashworth *et al.* 2007: 6).

Šio straipsnio tikslas yra išsiaiškinti sociokultūrinių, nematerialiųjų aspektų svarbą formuojant mūsų santykį su sovietinės epochos architektūriniu palikimu bei jo įpaveldinimu. Siekdami įvertinti sovietinio palikimo įpaveldinimo problematiką konkrečiu Lietuvos atveju, tekste laikysimės pripažintos teorinės prielaidos, kad įpaveldinimo procesai turėtų išlikti bendrojo paveldosaugos diskurso dalimi, kuriame susiduria materialaus medžiaginio (Vakarų paveldosaugoje įvardijama anglišku terminu – *tangible*) ir nematerialaus nemedžiaginio (*intangible*) pobūdžio veiksniai, o sovietinis paveldas turi būti vertinamas kaip Lietuvos XX a. architektūros nuoseklios istorijos dalis¹. Nustaćius pagrindines problematines sritis, bus galima toliau kurti ar koreguoti bendrąsias strategijas, nusakancias vietą, kurią šis palikimas turėtų užimti Lietuvos paveldosaugos akiratyje ir bendrajame kultūriniame diskurse. Tačiau tai jau tolesnių darbų uždavinys.

Sovietinis palikimas kaip materialusis paveldas

„Madrido dokumente“, kalbant apie XX a. paveldo „kultūrinę reikšmę“, pabrėžiama, kad ji „gali remtis tiek materialiaisiais (*tangible*) jo pavidalais, apimant vietovę, meninį sprendimą (pavyzdžiui, spalvinė schema), statybos principus, medžiagiškumą, estetinę vertę ir funkciją, tiek ir (arba) nematerialiąją (*intangible*) vertę, įtraukiant istorines, socialines, mokslines ar dvasines asociacijas ar kūrybiškumo apraiškas“ (Approaches ... 2011). Netgi ir prisilaikydami nuomonės, kad „jokia paveldinė vertė nėra grynai materialioji, o materialusis paveldas gali būti interpretuojamas

tik per nematerialiuosius aspektus“ (Deacon 2004: 3), vertindami aptariamo laikotarpio palikimą ir jo reikšmę visuomenei, neišvengiamai turime aptarti tiek materialiuosius, tiek nematerialiuosius aspektus.

Jeigu nuošalėje paliktume tokius materialiojo paveldo aspektus, kaip konstrukciniai ypatumai, statybų kokybė ir panašiai, bei susikoncentruotume į „Madrido dokumente“ minimus aspektus, tokius kaip meninis sprendimas bei estetinė vertė (kitai tariant fizinio pavidalo kokybė), turėtume gana aiškų probleminį lauką, kuris siejasi su sovietinės architektūros palikimu. Šioje vietoje, perfrazuojant skambų tarpukario architektūros kritiko suformuotą klausimą „ar Kaunas yra miestas?“ (Gedainis 1932), galima kelti klausimą – ar sovietinių metų statybos buvo architektūra, o tuo pat metu ir paveldosaugos objektas? Klausimas neatrodo retorinis, jei turėsime omenyje Peter Eisenmann pastabą, kad „visais laikais didžioji dalis architektų nekuria architektūros. Taip kaip oro uostų knygynuose nerasis literatūros, taip ir visų statybos procesų, kurie yra būtini visuomenės egzistavimui, negalime vadinti architektūra“. Tikroji architektūra, anot architekto, turi remtis į aiškias „teorines idėjas“ (Eisenman 2009). Prabilus apie sovietinius metus tenka pripažinti, kad būtent idėjų laisvė buvo apribota, persmelkta kūrybinius savitumus niveliuojančios politinės ideologijos. Netgi vėlyvajame periode, kai politinis spaudimas švelnėjo, bendroji sąlygų visuma (informacijos stoka, visuomenės pragyvenimo lygis, su statybinėmis medžiagomis bei konstrukcijomis susijusios problemos ir t. t.) lėmė specifinį kontekstą, neišvengiamai veikusį ir idėjinę architektūros raišką. Tad klausimas, ar vertinant iš pasirinktos estetinės perspektyvos sovietinės epochos palikimas gali tapti vertingu „iš praeities išlikusiu ištekliumi <...>, kurį sukūrė meninė valia“ (Markevičienė 2006: 23) – tikrai nėra vienareikšmis.

Prabilus apie meninės vertės problematiką, neišvengiamai tenka identifikuoti, kaip vertės klausimas šiame tekste yra suprantamas. Pernelyg nesigilinant į menotyros bei meno kritikos filosofiją, galima pritarti filosofo Krescencijaus Stoškaus išsakytai nuomonei, kad menotyriame diskurse esama tam tikro *objektyvistinės* ir *subjektyvistinės* vertės sampratos dialogo. Jei, žvelgiant iš objektyvistinio požiūrio taško, meninės vertybės „egzistuoja taip pat objektiškai, daiktiškai kaip ir fizinės kūrybinių savybės ir nepriklauso nuo kintančių istorinių visuomenės poreikių“, tai subjektyvistai yra įsitikinę, kad „skirtingas patyrimas, skirtingi interesai, skoniai, skirtingi gyvenimo būdai kiekvieną suvokimą daro skirtingą interpretaciją“. Visgi šie požiūriai turi tam tikro kraštutinumo. „Nepripažindami objektyvaus kūrinio vertingumo, mes negalėsime nustatyti, kuo vienas vertinimas pranašesnis už kitą, o kartu ir

¹ Plačiau šia tema buvo diskutuota tekste, vertinančiame sovietinio paveldo paveldosauginį potencialą žvelgiant per stilistinę prizmę (Petrulis 2006).

gero kritiko vertinimo prioriteto prieš diletantiškus vertinimus. Vadinasi, šiuo atžvilgiu visiškai teisūs objektyvistai. Tačiau kūrinio vertę jie laiko pastovia savaimine vertybe, o ne tuo, kas yra susiję su istoriškai kintančiais visuomenės poreikiais, interesais, tikslais, viltimis, lūkesčiais, idealais“. Taigi tenka laikytis požiūrio, kad esama tam tikrų objektyvių kriterijų, tačiau jie kinta, kintant socialinėms, kultūrinėms bei ekonominėms aplinkybėms (Stoškus 1986: 73–76). Būtent toks aplinkybių kitimas, transformuojantis epochoms, netgi į prieš kelis dešimtmečius Lenino premija apdovanotus Lazdynus leidžia pažvelgti kiek kitu kampu.

Masinių gyvenamųjų kvartalų statyba galėtų būti puikus sovietinio laikotarpio statybų problematikos pavyzdys. Kažkada atrodžiusi racionali, iš surenkamų elementų konstruojama architektūra – bene plačiausiai pasklidęs sovietinio miestovaizdžio įvaizdis. Nors pirmieji sovietinės modernizacijos pavyzdžiai toli gražu nesisiejo su aukšta estetinė kokybe (1 pav.), o ir tokių tikslų neturėjo², vėlesnieji Žirmūnų bei Lazdynų mikrorajonų sąjunginiai apdovanojimai bylojo apie aki-vaizdžią vertę to meto kontekste (tiesa, čia tenka atsakyti į klausimą, ar ši vertė buvo architektūrinė, estetinė, ar daugiau socialinė, t. y. glaudžiai susijusi su politiniu kontekstu). Visgi šiandieniniam Lietuvos gyventojui šie rajonai vargu ar iš esmės išsiskiria iš bendros supanašėjusios industrinės statybos mokyklų, gyvenamųjų teritorijų, tipinių prekybos, pramonės objektų ir kitų sovietinės statybos objektų masės, kuri greičiau vertinama kaip susidėvėjusios, senamadiškos kasdienybės dalis, neturinti tos magiškos laiko patinos, kuri tarsi savaime generuoja paveldinę vertę. Apie tai byloja toks simptomiškas faktas, kad vienoje iš reprezentatyviausių internetinių svetainių, pristatančių Vilniaus miestą, Lazdynai pateikiami kaip alternatyvaus turizmo mėgėjų galinti sudominti „savotiška vėlyvosios arba „sąstingio“ epochos kvintesencija“ (Virtualus istorinis Vilnius 2009).

Panašaus požiūrio susiformavimui neabejotinai didelę reikšmę turėjo ne tik jau minėtos sovietinės epochos sąlygos, ribojusios architektūrinės raiškos galimybes, bet ir itin staigus bei radikalus kultūrinis lūžis socialinei aplinkai transformuojantis nuo sovietinių metų realijų prie Vakarų kultūros ir vartotojiško gyvenimo stiliaus. Tokiame kontekste jau pačios savaime asketiškos modernizmo formos, dar labiau nuskurdintos medžiaginių sovietinių metų problemų, vargu

1 pav. Kauno Dainavos mikrorajono statybos apie 1967 m., iš V. Petruolio rinkinio

Fig. 1. The mikrorayon of Dainava in Kaunas, approx. 1967, from V. Petruolis collection

ar gali sulaukti palankaus visuomenės įvertinimo ir įprasminimo žvelgiant iš estetinio požiūrio taško. Tad paveldosauginis XX a. antrosios pusės statinių traktavimas iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti panašus į savitikslių akademinį sumanymą, bandant iškreipti tikruosius, šiuolaikinių pasaulį atspindinčius architektūrinius procesus.

Beje, šiame kontekste tenka pažymėti, kad ne tik industrinio modernizmo palikimas susiduria su panašia vertinimo problema. Akivaizdus tokios prielaidos pavyzdys – buvusi Kauno universalinė parduotuvė „Merkurijus“. Nors tai buvo vienas iš ryškiausių vėlyvojo sovietinių metų architektūros reprezentantų, aki-vaizdžiai pretendavusių tapti to meto architektūrinių pasiekimų simboliu Kauno mieste (o gal net ir platesniame kontekste), statinys buvo nugriautas, nežvelgus jokios saugotinos vertės (2 pav.). Taigi galime identifikuoti vieną iš svarbiausių problemų, dariusią įtaką sovietinio laikotarpio statybinio palikimo įvertinimui bei sparčiam nykimui šiandienos kontekste – visuomenėje vyraujančias abejones dėl estetinės bei architektūrinės vertės. Tiesa, čia būtina atkreipti dėmesį, kad nors postsovietinis kontekstas šį efektą sustiprina, tačiau tai gana universali, visam pasauliui būdinga problema.

Nagrinęjant architektūros vertės sampratą, taip pat įdomu atkreipti dėmesį į vieną, iš pirmo žvilgsnio paradoksalų, faktą, kad prie autentiškiausių išraišką išlaikiusių Lietuvos XX a. antrosios pusės architektūros pavyzdžių visų pirma tenka priskirti sovietinės ideologijos prisodrintus stalinizmo epochos objektus, tokius kaip geležinkelio stotys Vilniuje ar Kaune, Vilniaus oro uosto pirmuosius rūmus, Kauno valstybinį akademinį dramos teatrą, „Pergalės“ kino teatrą Vilniuje ar netgi to meto gyvenamuosius kvartalus (3 pav.). Viena vertus

² Kaip teigiama oficialioje ankstyvojo sovietinio modernizmo architektūros teorijoje, „ekonomikos interesai sovietinėje architektūroje yra pirminiai, svarbiausi ir lemiantys <...>. Estetikos ir formos interesai, nors ir gana aktyviai veikia turinį, išreiškiant jį teisingai ir objektyviai ar iškreiptai ir subjektyviai, vis dėlto yra antraplaniai“ (Nikolaev 1954: 33).

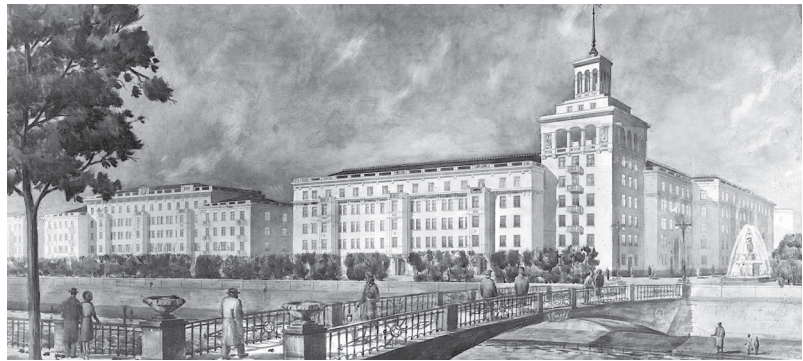

2 pav. „Merkurijaus“ griovimo procesas. 2009 m., V. Petručio nuotr.

Fig. 2. The process of demolishing „Merkurijus“. 2009, V. Petrusis photo

socialistinio realizmo pastatai jau senesni nei 50 metų, ir tai suteikia svarų juridinį pagrindą jiems įpaveldinti. Tačiau kita vertus, tikėtina, kad ne menkesnį vaidmenį čia atliko jų architektūrinė išraiška – neoistoristinė tektonika bei specifinės, sovietinę ideologiją iliustruojančios dekoracijos, kurios suteikia aiškiai identifikuojamą istoriškumo dimensiją. Tad galima kelti prielaidą, kad aiškus pastato istoriškumo suvokimas yra vienas svarbesnių kriterijų, lemiančių jų svarbą visuomenės požiūriu, o kartu ir išlikimo galimybę. Tačiau tai jau nematerialioji paveldo reikšmės dimensija.

Modernistinio laikotarpio statinių įvertinimas yra gerokai komplikuočiau. Čia įdomu pastebėti, kad kuo silpniau įprasminama istorinė vertė (ar kita nematerialioji paveldo reikšmė), tuo stipriau išskyla pamatiniai architektūros elementai, įvardinti jau Vitruvijaus – *firmitas, utilitas, venustas*. Kaip žinia, sovietinio modernizmo architektūros palikimas bent jau *utilitas* požiūriu itin dažnai prasilenkia su šiandienos lūkesčiais. Kitaip tariant, kaip esminė sėkmingo įpaveldinimo problema išskyla ekonominis veiksnys. Taip pat derėtų atkreipti dėmesį, kad reikšmingiausi sovietinių metų statiniai dažniausiai yra visuomeninės paskirties. Pasinaudojant tuo, kad žemės nuosavybė valstybinė – nemaža jų dalis iškilo patraukliose, prestižinėse miestų zonose. Šiandienai tai tampa papildomu akstinu šiuos statinius nugriauti ir vietoje jų pastatyti naujus, greitą ir garantuotą pelną nešančius objektus. Vienas iš tokių pavyzdžių – Sporto rūmai Vilniuje, kurie neabejotinai iliustruoja ryškiausius sovietinio modernizmo bruožus.

3 pav. Fabriko „Pergalė“ gyvenamojo kvartalo Kaune projektas apie 1951 m., KTU ASI archyvas

Fig. 3. Project of housing of „Pergalė“ factory in Kaunas, approx. 1951, KTU IAC archive

Apibendrinant pastebėjimus apie materialiojo sovietinių metų palikimo įpaveldinimo procesus, tenka pradėti nuo akivaizdaus fakto, kad pastato fizinio pavaldalo estetinė reikšmė bei jos suvokimas platesniam visuomenės ratui neišvengiamai yra vienas iš svarbiausių kriterijų, lemiančių statinio recepciją, o kartu ir išsaugojimo galimybę. Atsižvelgdami į tai, kad siekiant sėkmingo įpaveldinimo proceso būtinas „valdančiųjų institucijų sprendimų nuoseklumas“ (Macdonald 2011: 13), o „kokybė svarbiau nei kiekybė“ (Avrami 2011: 9), akivaizdu, kad visų pirma turėtume atrinkti, aiškiai įvardinti ir paskelbti saugomais dar išlikusius svarbiausius objektus (pvz.: IX fortas Kaune, Sporto rūmai Vilniuje, M. Žilinsko dailės galerija Kaune ir kt.), kurie autentiškiausiai iliustruoja epochos paveldą žvelgiant iš materialiosios pusės. Tačiau lygiai taip pat turime pripažinti, kad tokių objektų bus sąlygiškai mažai, o vertinant bendrai, sovietinio laikotarpio statiniai šios dimensijos itin stokoja. Tad paveldo specialistai, pritardami nuomonei, kad XX a. architektūrinio palikimo dalis turi likti kaip epochos liudijimas, didesnę dėmesį turėtų skirti nematerialiesiems aspektams, galintiems tapti prielaida įpaveldinti kiek platesnį objektų spektrą.

Sovietinis palikimas kaip nematerialusis paveldas

Prabilus apie nematerialiąją XX a. antrosios pusės architektūros įprasminimo dimensiją, galima kelti prielaidą, kad „istorinės, socialinės, mokslinės ar dvasinės asociacijos“ (Approaches ... 2011) čia visų pirma pasireiškia kaip dviejų kertinių dėmenų – politiškumo ir modernumo – sandūra. Viena vertus tenka atkreipti dėmesį į postsovietinėje erdvėje itin reikšmingą, glaudžiai su sovietiniu palikimu susijusį aspektą – sąveikas su sovietine ideologija – bei identiteto, savumo/svetimumo klausimus. Na o kita vertus šis palikimas yra laiko dvasios, kuri neatsiejama nuo modernėjančių

XX a. miestų, liudytojas. Vertinant platesniame kontekste, sovietinis modernizmas yra neatskiriama dalis tarptautinių XX a. procesų, kurie buvo būdingi tiek Vakarams, tiek komunistiniam pasauliui.

Net jei laikysimės prielaidos, kad visi sovietinio palikimo vertinimai neišvengiamai yra politinis veiks- mas, tenka atkreipti dėmesį į epochos nevienalytiškumą. Ryškiausiai „svetimo“ konotacijos, kurios anot G. J. Ashworth ir jo kolegų, yra neatsiejama architek- tūrinio identiteto, konstruojamo remiantis priešprie- šomis (Ashworth *et al.* 2007: 5), kūrimo dalis, reiškiasi stalinistinėje socialistinio realizmo epochoje. Tiek re- prezentaciniai, paminkliniai objektai, tiek kasdienė, gyvenamoji ar pramoninė komunistinės simbolikos persmelkta statyba, bylojanti apie erdvės užvaldymą, tapo ryškiais svetimės ideologijos transformuojamo miesto simboliais. Žalioji tiltas per Nerį Vilniuje, kur viena iš keturių skulptūrų, puošiančių tiltą, skir- ta Raudonajai armijai pagerbti, socialistinio realizmo stiliaus kultūros rūmai ant Tauro kalno – tipiški šios situacijos pavyzdžiai. Ne mažiau iliustratyvus ir tiltas per Nemuną Kaune, kuris 1948 m. atstatytas papuošus komunistine simbolika (4 pav.). Jeigu pažvelgtume į asketiškas sovietinio modernizmo formas ar vėly- vojo modernizmo architektūrinius ieškojimus, teks pripažinti, kad politika architektūroje pasireiškia ne eksplicitiškais dekoracijomis, iliustruojančiomis so- cialistinių turinį, bet yra nujaučiama per masinės gyve- namosios architektūros propagandą, funkcinės logikos dėsninumus, mastelio, kontekstualumo, kiekybės bei kokybės klausimus ir pan. Politinės atminties aspektas čia tampa menčiau apčiuopiamas, ne toks tiesmukas, neretai glaudžiai susijęs su bendrosiomis modernizmo idėjomis.

Tad jei sovietinės Lietuvos architektūrą vertin- sime kaip svetimės šalies bei ideologijos liudijimą, reikšmingiausi pavyzdžiai neabejotinai siesis su so- cialistinio realizmo epochos palikimu. Žvelgiant iš šiandieninės paveldosaugos perspektyvos, ideologinių reikšmių prisodrinta pokario architektūra galėtų būti interpretuojama remiantis San Antonio deklaracijoje išsakytais principais. Nors dokumentas daugiau skirtas Amerikos problematikai, tačiau kelia svarbų, viena- me objekte konfliktuojančių reikšmių bei identitetų klausimą: „reikšmių ir vertybių variacijos objekte tam tikrais atvejais gali konfliktuoti, ir kadangi konfliktų sprendimui būtinas tarpininkavimas, konfliktiškumas iš esmės gali padidinti paveldo, kuris yra įvairių grupių požiūrių susiliejimo taškas, vertę“ (The Declaration ... 1996). Taigi kaip bene svarbiausias su nematerialiuoju aspektu išskylantis uždavinys – daugialypio „naujojo identiteto“ (Wieszczek, Oliveira 2010: 66) kūrimas, kuris sudarytų erdvę ir sąlygas šias struktūras saugoti

4 pav. Išlikę ideologiniai ženklai ant tilto per Nemuną Kaune 2009 m., V. Petrulio nuotr.

Fig. 4. Remaining ideological signs on the bridge across the Nemunas in Kaunas. 2009, V. Petrulio nuotr.

kaip nevienareikšmiškos atminties saugykla, liudi- jančias bendrąją, tarptautinę XX a. politinę patirtį, išreikštą architektūrinėse erdvėse. Čia geru palygini- mu galėtų tapti tarpukario laikotarpis, kai buvo aštriai diskutuojama, ar nugriauti Kauno soborą, nes jis yra svetimės valstybės simbolis. Šiandiena panašios dis- kusijos nebeatrodytų tokios gyvos ir aštrios. Galima daryti prielaidą, kad panašiai atsitiks ir su sovietine architektūra. Palaipsniui įprasime ją vertinti kaip ben- drųjų XX a. architektūros procesų, kurie kaip ir bet kuri kita epocha buvo prisodrinta politinio turinio, dalį. Panašiai kaip carinę architektūrą dabar vertina- me tiesiog kaip XIX a. kultūros palikimą.

Prabilus apie bendrąjį, pasaulinį kontekstą, derėtų atidžiau pažvelgti ir į tarptautinę patirtį, susijusią su XX a. antrosios pusės paveldosaugos procesais. Bene įdomiausias, glaudžiai su modernizmu ir standartiza- cija susijęs pavyzdys – Augusto Perret perstatytas Le Havre miestas Prancūzijoje. Pokario industrinio mo- dernizmo objektas 2005 m. buvo paskelbtas pasaulio paveldo objektu. Svarbu pabrėžti, kad miesto urbanis- tinis sprendimas buvo įvertintas ne dėl estetikos ypatu- mų, bet kaip „to meto gyvenimo sąlygų ir urbanistinių lūkesčių, specifinės tipologijos bei medžiagų panau- dojimo iliustracija“ (Le Havre ... 2005). Kitaip tariant, pagrindinį vaidmenį čia atliko ne menininko talentas (tiesa, Augustas Perret yra architektūros vadovėliuose plačiai pristatomas autorius), tačiau laiko dvasia. Tad siekiant rasti atsakymus, kodėl ir ar verta įpaveldinti sovietinio modernizmo pavyzdžius, ypač svarbu ne tik suvokti ir atvirai priimti šiandieninės visuomenės požiūrį į šį palikimą kaip į materialiąją vertybę, tačiau ir aktyviai formuoti suvokimą, kad sovietinis moder- nizmas yra liudijimas apie XX a. Lietuvos miestų mo- dernizaciją ir turi nematerialaus pobūdžio vertę.

Tęsiant mintį apie nematerialiųjų aspektų reikšmę įpaveldinimo procesuose, derėtų atkreipti dėmesį į dar vieną itin svarbų šiuolaikinės paveldosaugos aspektą – komunikaciją. Neretai siekiant apibrėžti naujas paveldo tendencijas, galima išgirsti nuomonę, kad „visiems paveldo objektams nepriklausomai nuo jų kilmės ir rūšies būdinga viena savybė – visi jie yra simboliai, visi jie perduoda tam tikras prasmes – taigi komunikuoja“ (Čepaitienė 2010: 35). Kai kurie autoriai išsako dar radikalesnę poziciją pabrėždami, kad „vertybės ir idėjos“ slypi ne kokių nors baigtinių pavidalu, tačiau yra lanksčios, nuolatos nepaliaujamai kuriamos ir perkuriamos. Dar daugiau – kiekvienam stebėtoji šios interpretacijos bus taip pat ir individualios. Taigi, „fizinė vieta vis mažiau bereiškia, o esminiu veiksmu tampa informacija apie tą vietą. Paveldo objektas tampa individų ir visuomenės kūrybinės vaizduotės rezultatu“ (Ashworth *et al.* 2007: 5). Panašaus pobūdžio teiginiai tik patvirtina prielaidą, kad paveldosaugos ekspertai sovietinio palikimo atžvilgiu negali procesų stebėti pasyviai, o turi užimti aktyvią poziciją, kurdami vienokius ar kitokius naratyvus, kurie savyje apimtų jau minėtą „politiškumo“ ir „modernumo“ problematiką, taip suteikiant paveldui nematerialiąsias reikšmes. Tokią poziciją sustiprina ir šiuolaikinės paveldosaugos ekspertės E. Avrami išsakyta mintis, kad saugojimas yra aktyvus palikimo valdymas, o paveldosaugą derėtų „suvokti kaip kūrybinį procesą. Dirbantys su paveldu neturėtų savęs suvokti kaip istorinės aplinkos saugotojų ar tvarkytojų (*stewards*), bet kaip kūrybingus bendraautorius (*contributors*)“ (Avrami 2011: 8).

Tad jei galima sutikti, kad sovietinio architektūros palikimo estetiškos vertės ir įprasminimo galimybės yra gana ribotos, tai tuo pat metu būtina akcentuoti, kad nematerialieji aspektai čia gali tapti kertiniais. Socialistinio realizmo architektūros atveju prasmų kūrimas greičiausiai turėtų būti neatsiejamas nuo politinių reikšmių, kurias visų pirma būtų galima traktuoti kaip mediatorių okupacijos bei komunistinio režimo pasekmių atminimo įprasminimą. Sovietinis modernizmas – nuostabus po Antrojo pasaulinio karo įvykusios pasaulinės modernizacijos ir šaltojo karo liudijimas. Tokios erdvės kaip Vilniaus Lazdynai vien dėl savo apdovanojimo (mikrorajonas 1974 m. buvo įvertintas visasąjungine Lenino premija) ir reikšmės to meto epochoje įgauna itin palankias sąlygas modernistiniam naratyvui kurti bei potencialą tapti fiziniu savo laikotarpio ženklu, įdomiu ne tik vietiniame, bet ir tarptautinio modernizmo kontekste. Le Havre išreiškia Vakarų pasaulio pokario industrinio modernizmo idėjas, o Lazdynus tarptautiniame kontekste galėtume pristatyti kaip reikšmingiausią tos pačios architektūrinės idėjos apraišką socialistiniame pasaulyje. Vėlyvojo modernizmo laikotarpiu, kiek atsipalaidavus idėjiniams

gniaužtams, tačiau išlikus specifinėms ekonominėms ir socialinėms sąlygoms, buvo sukurtos unikalios erdvės, kurios iliustruoja vėlyvųjų sovietinių metų kultūrinės įvairovės apraiškas ne tik Lietuvoje, bet ir sovietinės imperijos viduje. Noliečiant unikalų objektų kaip, tarkim, fizioterapijos gydykla Druskininkuose, netgi mažesniųjų miestelių kultūros namus galima interpretuoti kaip unikalų brandžiosios sovietinių metų epochos ženklą. Tad nors tik nedidelė sovietinių metų architektūros dalis galėtų būti vertinama kaip materialieji (t. y. estetinio pavidalo) sprendiniai, tačiau kiekvienas sovietinės architektūros laikotarpis turi gilius nematerialiuosius klodus.

Išvados

Pastaraisiais dešimtmečiais Lietuvoje stebime itin spartų sovietinės epochos palikimo nykimą. Be abejonės, tai visų pirma sietina su materialiaisiais aspektais – funkcinių poreikių kaita, statybinių medžiagų kokybės problemomis ir galų gale abejonėmis dėl estetiškos šių objektų vertės. Atsižvelgiant į tai, kad materialaus pobūdžio problemos yra objektyvios ir vargu ar išsprendžiamos, paveldosaugos procesuose itin didelę reikšmę įgyja aktyvus nematerialiųjų verčių akcentavimas.

Siekiant įvardinti nematerialiąsias šios epochos vertes, visų pirma derėtų atkreipti dėmesį į modernizacijos procesus. Itin sparčių architektūrinės aplinkos transformacijų, savitos funkcionalistinės logikos, techninių sprendimų bei medžiaginio unikalumo, galų gale ir savitų estetinių sprendimų liudijimai, tarptautinių paveldosaugos ekspertų nuomone, turėtų palikti tiek materialiu, tiek nematerialiu pėdsakų mūsų kultūroje bei architektūrinėje aplinkoje. Tad modernizacijos fenomenas, būdamas bendrosios XX a. kultūros dalimi, yra viena iš svarbiausių nematerialiųjų verčių, kuri turi būti adekvačiai suvokiama ir vertinama.

Architektūrinė aplinka visais laikais buvo itin glaudžiai susijusi su politinėmis aktualijomis. Itin skaudžios XX a. politinės istorijos patirtys, natūralu, visoms kolonialistines patirtis išgyvenusioms tautoms suformavo aštirus ir negatyvius prisiminimus. Architektūrinis palikimas tampa tokių patirčių liudijimu. Visgi, nepaisant šių, paveldosaugoje disonuojančiomis vadinamų asociacijų, architektūros objektai ar vietos ir jų saugoma atmintis galėtų tapti tam tikra komunikacijos su istorine patirtimi forma. Taigi, tai taip pat itin svarbi nematerialioji XX a. palikimo reikšmė.

Nepaisant to, kad nematerialiosios patirtys, kurios apima modernėjimo bei politinių transformacijų liudijimus, yra akivaizdžios, tačiau itin aktualios medžiaginės problemos, kurios siejasi su XX a. palikimo įpaveldinimu, reikalauja išskirtinio nemedžiaginių vertybių akcentavimo ir puoselėjimo visuomenėje. Čia pavel-

dosaugos ekspertams išskyla itin svarbus uždavinys ne tik saugoti materialiąsias vertybes, tačiau tuo pat metu aktyviai kurti, skleisti ir įpaveldinti nematerialiąsias vertybes, susijusias su šiuo palikimu.

Literatūra

- Approaches for the Conservation of the Twentieth Century Architectural Heritage, Madrid Document*. 2011. Madrid: ISC20C, ICOMOS [interaktyvus], [žiūrėta 2011-11-10]. Prieiga per internetą: <http://icomos-isc20c.org/sitebuilder-content/sitebuilderfiles/madriddocumentenglish.pdf>
- Architektūros fondas. *Ekskursijos po Vilniaus miegamuosius rajonus*. 2011. Vilnius [interaktyvus], [žiūrėta 2011-11-18]. Prieiga per internetą: <http://www.archfondas.lt/aktualijos/ekskursija/ekskursijos-po-vilniaus-miegamuosius-rajonus/>
- Ashworth, G. J.; Graham, B.; Tunbridge, J. E. 2007. *Pluralising Pasts: Heritage, Identity and Place in Multicultural Societies*. London: Pluto press.
- Avrami, E. 2011. Sustainability and the Built Environment: Forging a Role for Heritage Conservation, *Conservation Perspectives: the GCI Newsletter* 26(1): 4–9. The Getty Conservation Institute.
- Capeluto, M.; Turull, M. 2008. The Evolution of Intervention Criteria in Modern Movement Restoration: Essential Problems and Circumstantial Problems. GATCPAC'S Conservation Project as a Case Study, in *Proceedings of the 10th International DOCOMOMO Conference. The Challenge of Change. Dealing with the Legacy of the Modern Movement*, IOS Press, 37–42.
- Čepaitienė, R. 2010. *Paveldosauga globaliame pasaulyje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
- Deacon, H. 2004. Intangible heritage in conservation management planning: the case of Robben Island, *International Journal of Heritage Studies* [interaktyvus], [žiūrėta 2011-11-10]. Prieiga per internetą: http://www.accu.or.jp/ich/en/pdf/c2006Expert_DEACON_2.pdf
- Eisenman, P. 2009. *What makes great architecture* [interaktyvus], [žiūrėta 2011-11-10]. Prieiga per internetą: <http://www.youtube.com/watch?v=5XFACVgD9YA>
- European Construction Technology Platform (ECTP). Cultural Heritage. *Vision 2030 & Strategic Research Agenda*. 2005 [interaktyvus], [žiūrėta 2011-11-12]. Prieiga per internetą: <http://www.ectp.org/documentation/FA-CulturalHeritage-SRA-First%20DraftVersion.pdf>
- Gedainis, I. 1932. Ar Kaunas miestas? *Bangos* 32: 807.
- Le Havre (France), ICOMOS. 2005 [interaktyvus], [žiūrėta 2011-11-10]. Prieiga per internetą: http://whc.unesco.org/archive/advisory_body_evaluation/1181.pdf
- Macdonald, S. 2011. Contemporary Architecture in Historic Urban Environments, *Conservation Perspectives: the GCI Newsletter* 26(2): 13–15. The Getty Conservation Institute.
- Macdonald, S.; Ostergren, G. 2011. *Conserving Twentieth-Century Built Heritage: a Bibliography*, J. Paul Getty Trust [interaktyvus], [žiūrėta 2011-11-10]. Prieiga per internetą: http://www.getty.edu/conservation/our_projects/field_projects/mod_arch/mod_arch_bib_aug11.pdf
- Markevičienė, J. 2006. Kultūros paveldo samprata tarptautinėje teisėje: nuo Venecijos chartijos iki Europos Tarybos pagrindinės konvencijos dėl kultūros paveldo vertės visuomenei, in *Kultūros paveldas ir visuomenė XXI a., nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai*. Vilnius, ICOMOS, 15–35.
- Nikolaev, I. 1954. Voprosy ekonomiki i estetiki v sovetskoj arhitecture, *Arhitectura SSSR* 11: 32–35 (in Russian).
- Petrulis, V. 2006. Stilistinės sovietmečio architektūros vertinimo prielaidos, *Urbanistika ir architektūra* [Town Planning and Architecture] 30(3): 134–142
- Stoškus, K. 1986. Meno kritikos paskirtis, in *Meno kritika*. Vilnius: Mintis, 51–90.
- The Declaration of San Antonio, ICOMOS*. 1996 [interaktyvus], [žiūrėta 2011-11-12]. Prieiga per internetą: <http://icomos.org/en/charters-and-texts?id=188:the-declaration-of-san-antonio&catid=179:charters-and-standards>
- Uskokovich, S. 2007. 20th Century Heritage – Preservation of Values or Things?, in *Symposium: Identification, Advocacy and Protection of Post-World War II Heritage*, ed. Stephen J. Kelly and T. Gunny Harboe, 1–14. Electronic document (CD)
- Virtualus istorinis Vilnius: 10 atraktyviausių alternatyvaus Vilniaus pasiūly.* 2009 [interaktyvus], [žiūrėta 2011-11-10]. Prieiga per internetą: http://www.viv.lt/vilniaus_top_10/10_atraktyviausiu_alternatyvaus_vilniaus_pasiulu
- Wieszczyk, K.; Oliveira, F. L. 2010. Rewriting the Past: the Demolition of Modern Buildings and Monuments in Post-Communist Poland, in *Proceedings of the 10th International DOCOMOMO Conference. The Challenge of Change. Dealing with the Legacy of the Modern Movement*, IOS Press, 61–66.

THE SOCIOCULTURAL CONTROVERSIES OF ARCHITECTURAL INHERITANCE OF SOVIET LITHUANIAN LEGACY

V. Petrulis

Abstract. In the global context, heritage of the built environment of the 20th c. is gradually included into the scope of work of a cultural heritage specialist. However, the process of inheritance of modernism meets the broad range of problematic issues of tangible and intangible nature. The article aims to review and assess similar problems in the Lithuanian context. Several decades after the restoration of independence, we are able to draw a conclusion that besides common problems of inheritance of the 20th century legacy, post-soviet context highlights some specific aspects of the issue: negative attitudes toward tangible values of the legacy and connotations with the occupation period. The paper suggests, that the stronger the objections of tangible nature, the more proactive the position of heritage experts has to be pointed towards intangible aspects, i.e. historical, cultural, social and other values.

Keywords: Soviet time architecture, legacy, modernisation, politics, value, inheritance.

VAIDAS PETRULIS

Doctor of the Humanities (arch.), Kaunas University of Technology, Institute of Architecture and Construction, Tunelio g. 60, 44405 Kaunas, Lithuania. E-mail: vaidas.petrulis@ktu.lt

Research worker at the Institute of Architecture and Construction of Kaunas University of Technology (Sector of History and Heritage of Architecture). Publications: author of over 10 research papers and conference presentations on soviet and interwar architecture and architects of Lithuania. Member of ICOMOS and DOCOMOMO. Teaching: History of Modern Architecture. Research interests: history and theory of the 20th c. architecture, heritage of modernism, Soviet culture.